

JEZIKOSLOVNI POGLED NA TRPNIK V ZGODOVINI SLOVENSKEGA JEZIKA

Prispevek raziskuje rabo trpnika v slovenščini, ki jo zaznamuje dolgoletna tradicija odklanjanja. Pričela se je z Vodnikom in Šmigocem, stopnjevala pa z Metelkom, Janežičem in prvo Breznikovo slovnico. Zavračanje trpnika je bilo z zadnjo Breznikovo slovnico in slovniciami treh avtorjev nato prekinjeno, vsaj delno pa slovničarsko tradicijo ogibanja trpniku nadaljuje sodobna slovenska slovnica s pripombo, da ga tudi v strokovnih, poljudnih in znanstvenih besedilih ni dobro preveč uporabljati. Analiza slovnice, pravopisov in jezikoslovnih razprav je pri vprašanju trpnika nakazala štiri obdobja obravnave v zgodovini slovenskega jezika, pregled učbenikov in jezikovnih koticov ter analiza časopisnih besedil pa sta pokazala, da je bila v vsakem od teh obdobjih posredovana predpisana norma in je šla raba v korak z njo.

Ključne besede: trpnik, slovenska slovnica, zgodovina slovenskega jezika, funkcijski pogled na jezik

1 Uvod

Da se na slovenski trpnik pogosto še vedno gleda kot na nekaj prepovedanega, čeprav je »/s/lovensko jezikoslovje /.../ v 60. letih 20. stoletja dokončno razčistilo z rabo obeh glagolskih načinov v slovenskem knjižnem jeziku«, je po mnenju Monike Kalin Golob (2003: 32) posledica moči »ljudskega izročila« ter s historicizmom in strahom pred germanizmi obremenjenega tradicionalnega slovenskega slovničarstva, ki »je

¹ Avtorica je doktorska študentka uporabnega jezikoslovja na Oddelku za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko Filozofske fakultete UL. Prispevek je nastal v okviru raziskovanja za doktorsko disertacijo z naslovom *Trpnik v nemščini in slovenščini: zgodovina jezikoslovne obravnave in raba v sodobnih slovenskih besedilih* pod mentorstvom izr. prof. dr. Darka Čudna in somentorstvom red. prof. dr. Monike Kalin Golob.

očitno v generacije Slovencev tako zelo vtisnilo prepoved o rabi trpnika, da se ga še danes večina boji uporabljati«. Metelkovo, predvsem pa Breznikovo odklanjanje trpnika Toporišič (2000: 359, 502–503) v sodobni slovenski slovnici sicer zavrača in trpniku dodeljuje »domovinsko pravico« v pretvorbah stavkov s splošnim vršilcem dejanja in kadar hočemo v ospredje postaviti od glagolskega dejanja prizadetega, zamolčati ali ob stran potisniti pa vršilca glagolskega dejanja, a hkrati pravi – in na ta zapis kot nenatančen in zavajajoč opozarja tudi Monika Kalin Golob (2003: 35) –, da je slednje pogosto v strokovnih, poljudnih ali znanstvenih besedilih, vendar trpnika »še v teh ni dobro preveč uporabljati« (Toporišič 2000: 359).

Ker tudi sodobna slovenska slovnica pri vprašanju trpnika torej vsaj delno nadaljuje tradicijo starejših slovenskih slovnice, smo želeli najti izvor (ustnega) izročila, da trpnik ni slovenski, in preveriti stanje na področju rabe. Pri tem smo uporabili dve metodi: sintetično-analitično metodo zgodovinskih virov, tj. slovnice, pravopisov in jezikoslovnih razprav, ki bi dokazovali obravnavo in rabo trpnika, ter besedilno analizo časopisnih besedil, saj se prav ta prva odzovejo in popularizirajo jezikovno normo; ker pa gre (tudi) pri poučevanju jezika v šoli in izven nje, kot pravi Urbančič (1987: 12), za populariziranje knjižne norme in nadziranje njene realizacije v praksi, je bilo vprašanje trpnega izražanja v slovenščini preverjeno tudi v učbenikih za slovenski jezik ter v jezikovnih kotičkih in rubrikah.

2 Pregled zgodovinskih virov

2.1 Trpnik v slovenskih slovnica

Trpnik ni predstavljen niti v kratki slovnici, dodani Megiserjevemu slovarju štirih jezikov (*Dictionarium quatuor linguarum*, 1592), niti ga ne najdemo v zgledih za spregatev in sklanjatev v italijansko-slovenskem slovarju Alasia de Sommaripa (*Vocabolario Italiano, e Schiauo*, 1607), ki ju Ramovš (1971, 1920: 223) poleg Bohoričeve *Arcticae horulae succisivae* (*Zimske urice proste*, 1584) uvršča k začetkom slovenskega slovníčarstva. Obe obliki trpnika, trpnik z deležnikom in trpnik s *se*, pa obravnavata Bohorič in Pohlin v prvih slovenskih slovnica in s primeri dokazujeta ne le njun obstoj, temveč tudi rabo v tedanjem obdobju, ter za njima Gutsman v slovnici koroške različice slovenščine iz leta 1777 in Zagajšek v slovnici celjske različice slovenščine iz leta 1791, medtem ko Kopitar trpnik v svoji sicer obsežni slovnici iz leta 1808 na 66 glagolu posvečenih straneh omenja le posredno pri trpnem deležniku kot enem izmed kategorij, ki zaznamujejo slovensko spregatev.

Nekoliko podrobneje se trpniku v slovnici iz leta 1811 posveča Vodnik (65), ki za glagole s trpnim pomenom pravi, da so v »terpivnimu salógu«. Navaja obe obliki trpnika, glede njune rabe pa izrecno opozarja (prav tam: 123–124), da je ustrežna le, kadar ni izražen vršilec dejanja, in tudi sicer rabo trpnika v slovenščini ocenjuje kot redko. Vodnik je tako prvi, ki v svoji slovnici posredno vrednoti rabo trpnega načina izražanja v slovenščini.

V tem pogledu mu v svojih slovnica sledita Šmigoc (1812) in nato Metelko (1825), ki pravi (142), da se trpnik z deležnikom raje nadomešča s trpnikom s *se*; če pri tem ne trpi pomen, pa se trpnik kar pretvarja v tvornik. Podobno v obeh izdajah svoje slovnice (1832/1843) razmišlja tudi Murko. Negativno vrednotenje trpnika je prekinjeno z Dajnkovo slovnico vzhodnoštajerske različice slovenščine iz leta 1824, Murščevo slovnico iz leta 1847 in Malavašičevo iz leta 1849, nadaljuje pa se v obeh izdajah Potočnikove slovnice (1849/1858).

Drugačen pogled v tem času predstavlja Navratilova slovnica za urade. Navratil namreč opozarja (1850: I), da zgradba slovenščine in slovanskih jezikov nasploh zelo odstopa od zgradbe nemškega jezika: medtem ko zadnji ljubi samostalnike, slovenski ljubi glagole, zato ne moremo govoriti o dobesednem prevajanju, temveč morajo biti nemški samostalniki, posebej abstraktni, podani skladno z duhom jezika prek glagolov, in sicer deležnikov tvornega in trpnega pomena ter glagolnikov, kar praktično prikazuje s primeri v dodatku.

Janežič (1854: 48) nato že v prvi izdaji svoje slovnice poudarja, da slovenščina nekaterim drugim jezikom lastnih trpnih glagolov razen trpnega položaja ne pozna in jih je treba zato vedno zamenjati s tvornimi, podobno pa v četrtem delu svoje slovnice razmišlja tudi Miklošič (1868). Le Levstik v oblikoslovju iz leta 1866 drugače kot v svoji zgodnejši razpravi o napakah slovenskega pisanja rabe trpnika (z izraženim vršilcem dejanja) v slovenščini ne vrednoti.

Janežičev pogled se nadaljuje v Breznikovi slovnici. Tudi Breznik (1916: 151) namreč pravi, da se »slovenski jezik /.../ trpne oblike ogiblje kolikor moči in rabi rajši namesto nje tvorno konstrukcijo«. A izrecnega navodila o splošnem ogibanju trpniku nato že v njegovi slovnici iz leta 1921 ne najdemo več: pravi le, da se nam upirajo trpne oblike s trpnopreteklim deležnikom (prav tam: 145), v izdaji iz leta 1934 pa opozarja zgolj še, da se trpnik v slovenščini redko rabi, in tako kot v prejšnji izdaji piše, da »s/lovanski jeziki ljubijo tvornik. Trpnik nam rabi le tedaj, če **ne** govorimo o povzročitelju dejanja« (Breznik 1934: 138; poudarek v izvirmiku; gl. tudi 1924: 141), kar nakazujejo tudi primeri. V slovnici iz leta 1941, pripravljene v sodelovanju z drugimi avtorji, najdemo le glede na prvo izdajo dopolnjeno opozorilo pred trpnim izražanjem s *se*, ki da je pogosto ne le dvoumno, temveč tudi nedomače in ga zato slovenščina ne ljubi (Breznik 1941: 80).

Slovenski slovnici 1940/1947 ne prinašata novosti glede na zadnje izdaje Breznikove slovnice; Bajec, Kolarič in Rupel pa v slovnici iz leta 1956 za redno glagolsko obliko v slovenščini sicer štejejo tvornik, vendar trpnika nasploh ne v tej ne v zadnji izdaji (1973) izrecno ne zavračajo; pravijo le, da takšen način izražanja ljubijo neosebni predpisi, za trpnik s *se* pa ponavljajo Breznikovo mnenje (prav tam: 225–226).

Toporišič (1976: 296 in 2000: 359) tako v prvi kot zadnji izdaji svoje *Slovenske slovnice* razlikuje med dvema oblikama trpnika, ocenjuje pa, da ima širšo rabo trpnik z deležnikom, saj se trpnik s *se* uporablja le, če je prizadeti predmet neživ

ali je sobesedilo tako, da se oblika nedvoumno razume kot trpna, in ne tvorna. V aktualni slovenski slovnici sicer piše (2000: 502; poudarki v izvorniku), da je »t r p n i k v slovenščini p r a v n o r m a l e n kot pretvorba stavkov s splošnim vršilcem dejanja«, a kot že izpostavljeno, hkrati meni (1976: 297 in 2000: 359), da ga tudi v strokovnih, poljudnih ali znanstvenih besedilih ni dobro preveč uporabljati.

2.2 Trpnik v slovenskih pravopisih

Četudi so v zgodovini slovenskega jezika pravopisi dopolnjevali ali celo nadomeščali slovnice, je vsebinski in jezikovni pregled sedmih slovenskih pravopisov od začetkov pravopisja v 19. stoletju² do sodobnosti (Fran Levec: *Slovenski pravopis* (1899), Anton Breznik: *Slovenski pravopis* (1920), Anton Breznik in Fran Ramovš: *Slovenski pravopis* (1935), Anton Breznik in Fran Ramovš: *Slovenski pravopis: mala izdaja* (1937), *Slovenski pravopis* (1950), *Slovenski pravopis* (1962), *Slovenski pravopis* (1990))³ pokazal, da se ti trpniku v pravilih niso posebej posvečali.

Jezikovna obravnava pravil in ilustrativnega gradiva pravopisov pa je v veznem besedilu pravil v obdobju od leta 1899 do leta 1937 pokazala pogosto rabo trpnika s *se*, ki od obeh oblik trpnika prevladuje tudi v ilustrativnem gradivu. Od pravopisa iz leta 1950 dalje v ilustrativnem gradivu naraste raba trpnika z deležnikom in upade raba trpnika s *se*, ki pa se ohranja v veznem besedilu pravil, čeprav ga tu vse pogosteje nadomešča raba prve osebe množine. V ilustrativnem gradivu *Slovenskega pravopisa* 1990 sta obe obliki trpnika enakovredno zastopani, prav tako obe najdemo v veznem besedilu pravil, čeprav tu prevladuje trpnik s *se*. Raba je šla torej v korak s predpisano normo.

2.3 Trpnik v jezikoslovnih razpravah

Obravnavo jezikoslovnih vprašanj v slovnicaх problematizirajo in pogosto pomembno dopolnjujejo jezikoslovne razprave; kar nekaj se jih je ukvarjalo tudi z rabo trpnega načina izražanja v slovenskem jeziku.

Navratil (1856: 127–130) v razpravi o slovanskem glagolu opozarja na dvoumnost trpne oblike s *se*, če gre za živ osebek, pa tudi sicer tu drugače kot v zgodnejši slovnici Slovanom v splošnem svetuje rabo tvornika, trpnika pa le brez izraženega vršilca dejanja. Toporišič v razpravi *Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij* (1967) o rabi trpnika razmišlja tako kot v izpostavljenih besedah iz sodobne slovenske slovnice, v prispevku *Slovensko-nemški jezikovni stiki* (1980:15-17) pa pri obravnavi vpliva nemščine na različne jezikovne ravnine slovenščine pravi, da

² Škrabčevo delo je obravnavano pri jezikovnih koticčkih.

³ V nadaljevanju so povzete pomembne ugotovitve, seznama pregledanih pravopisov pa zaradi gospodarnosti med viri ne navajamo ponovno.

je vpliv enega jezika na drugega poleg ravni besedja mogoč posebej na skladenjski ravnini, pri čemer med najočitnejšimi primeri vplivanja nemščine na slovensko skladnjo omenja tudi trpne oblike: ne izreče se sicer proti trpnemu načinu izražanja v slovenščini nasploh, a opozarja na njegovo preveliko pogostnost ne upoštevajoč funkcijske zvrsti jezika.

Glede na prispevek *Raba trpnika v Trubarjevem prevodu Matevževega evangelija* pa rabe trpnika tudi v času oblikovanja slovenščine kot knjižnega jezika ne gre samodejno povezovati z vplivi nemškega jezika: pri trpniku, kot ga rabi že Trubar, Jesenšek (2008) namreč zavrača skladenjski vpliv nemščine in tudi za trpni način izražanja vršilec dejanja pravi (prav tam: 21), da je bil v zgodovini pogosto neupravičeno označen kot nemški. Podobno Martina Orožen (1971) v prispevku *Oblike z deležnikom na n/t in s se v tekstih 18. (in 19.) stoletja* glede tedaj že aktualnega odklonilnega odnosa do trpnega načina izražanja ugotavlja (prav tam: 281), da je v določenih vsebinskih zvrsteh oblika na *-n/-t* nezamenljiva s tvornikom in zato edino pravilna. Meni (prav tam: 290), da se je razvrstitev oblik na *-n/-t* ali *se* v stavku in njihova pogostnost v časovnem razvoju postopno osvobajala suženjske odvisnosti od predlog.

Tudi Žagar (1984: 137–138) v didaktičnih napotkih k poskusni lekciji o tvorniku in trpniku za višje razrede osnovne šole, objavljeni v *Jeziku in slovstvu*, opozarja, da se v slovenskem publicističnem in strokovnem jeziku ter v aforizmih večkrat pokaže potreba po trpniku. Ugotavlja (prav tam: 138–139), da je obravnava trpnika od nekdanj povezana s presojanjem, kaj je slovenski način izražanja in kaj ne, enotnosti pa pri tem še vedno ni, a dodaja, da »togo vztrajanje na brezizjemnih pravilih pripelje do razkoraka med pravili in živim jezikom ter do nepotrebnega zoževanja možnosti izražanja«.

Obdobja obravnave trpnika v zgodovini slovenskega jezika, oblikovana po pregledu slovnice (in pravopisov), bi bila ob upoštevanju predstavljenih jezikoslovnih razprav torej takšna:⁴

- a) 1584–1808, tj. od izida prve slovenske slovnice, Bohoričeve *Arcticae horulae succisivae*, do izida Kopitarjeve slovnice *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*: njegova glavna predstavnik Bohorič in Pohlin ter nato Gutschmann in Zagajšek obravnavajo dve obliki trpnika, trpnik z deležnikom in trpnik s *se*, ter s primeri dokazujejo njun obstoj in rabo v tedanjem obdobju. Zavzemanja za (ne)rabo trpnika ali njenega stilnega vrednotenja v tem obdobju še ni najti.
- b) 1811–1934, tj. od izida Vodnikovega dela *Pismenost ali Gramatika sa Perve Shore* do četrte izdaje Breznikove *Slovenske slovnice za srednje šole*: v tem več kot stoletje trajajočem obdobju so najštevilčnejši tisti slovničarji, ki trpnik posredno ali neposredno negativno vrednotijo.

⁴ Nekoliko drugače oblikovana obdobja slovničnega preučevanja trpnika najdemo pri Polonci Šek Mertik (2008).

- c) 1940–1984, tj. od izida *Slovenske slovnice* 1940 do objave Žagarjeve didaktične razprave: njegovi predstavniki trpnika nasploh ne odsvetujejo, v smislu funkcijske zvrstnosti jezika nekateri le ugotavljajo, da je trpni način pogost in potreben predvsem v posamičnih funkcijskih zvrsteh, v določenih zvezah pa odsvetujejo rabo trpnika *s se*.
- č) 1967–2000,⁵ tj. od objave Toporišičeve razprave *Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij* do izida njegove zadnje *Slovenske slovnice*: Toporišič priznava trpnik kot »normalno« pretvorbeno obliko tudi v slovenščini in podobno kot neposredni predhodniki njegovo mesto prepozna v strokovni funkcijski zvrsti slovenščine, vendar meni, da ga tudi tam ni dobro preveč uporabljati.

2.4 Trpnik v učbenikih za slovenski jezik

Starejše slovenske slovnice za šolsko in širšo rabo, začenši z Vodnikovo *Pismenostjo ali Gramatiko sa Perve Shole* (1811) in Metelkovo *Lehrgebäude der slowenischen Sprache* (1825) oz. *Slowenische Sprachlehre* (1830), ter nato Murščeva *Kratka slovenska slovnica za pervence* (1847), Potočnikova *Grammatik der slowenischen Sprache* (1849/1858), Malavašičeva *Slovenska slovnica za perve slovenske šole v mestih in na deželi* (1849), Janežičeva *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence* (1854) in *Slovenska slovnica za srednje šole* Antona Breznika iz leta 1916 so bile analizirane v poglavju *Trpnik v slovenskih slovnica*, v nadaljevanju pa smo se osredotočili na sodobne učbenike za slovenščino v osnovnih in srednjih šolah, nekako od 60. let 20. stoletja dalje.

Starejša od analiziranih učbenikov,⁶ Toporišičev *Slovenski knjižni jezik 3* (1967/1980) ter *Slovenski jezik II* (1983/1998) Dularja in soavtorjev, skladno z obdobjem nastanka rabo trpnika posredno (Dular idr.) ali neposredno (Toporišič) vrednotita. Sodobni učbeniki za pouk slovenščine v osnovni ali srednji šoli (*Hura za slovenščino 9* (2004), *Slovenščina za vsak dan 9* (2011), *Slovenščina za vsakdan in vsak dan 9* (2008), *Slovenščina 9* (2009), *Znanka ali uganka 9* (2013); *Besede 2, 4, 5* (2006), *Na pragu besedila 2* (2000/2009), *3* (2001/2010), *4* (2002), *Slovenščina: z besedo do besede 2* (2008), *3* (2009), *4* (2010), *Govorica jezika 2 in 3* (2008), *4* (2010)) pa, čeprav so usklajeni z veljavno slovensko slovnico, ne navajajo Toporišičevega nasveta, naj se tudi v strokovnih, poljudnih in znanstvenih besedilih trpnik ne uporablja preveč.

⁵ Toporišiču kot osrednji osebnosti slovenskega slovničarstva v 2. polovici 20. stoletja, tudi skladno z njegovo opredelitvijo tipov jezikoslovcev (Toporišič 1992: 74), pripada lastno obdobje; prav pri reševanju vprašanja rabe trpnika se namreč razlikuje od sodobnikov.

⁶ Poleg dveh navedenih starejših učbenikov smo pregledali vse v času nastajanja doktorske disertacije potrjene učbenike za pouk slovenščine v osnovni in srednji šoli v njihovi prvi in zadnji izdaji, če je bilo teh več, in sicer pri srednji šoli za vse letnike, pri osnovni šoli pa vsakokrat za razred, v katerem naj bi se skladno z veljavnim učnim načrtom obravnaval glagolski način. Seznama pregledanih učbenikov zaradi gospodarnosti med viri ne navajamo ponovno.

Dva med njimi ponavljata le Toporišičevo ugotovitev, da je v slovenščini tvornik pogostejši od trpnika. V splošnem je torej posredovana aktualna ali bolj veljavna norma brez vprašljivega priporočila o čim manj pogostni rabi trpnika.

2.5 Trpnik v jezikovnih koticčkih

Pri izboru jezikovnih koticčkov in rubrik, pregledanih z vidika obravnave trpnika, se opiramo na pregledno področno delo *Jezikovna kultura in jezikovni koticčki* Monike Kalin Golob (1996). Analizo smo tako pričeli z Vodnikovim uvodom v *Kuharske bukve*, Kopitarjevim uvodom v slovnico in Levstikovimi *Napakami slovenskega pisanja* ter nadaljevali z rubriko Josipa Tominška *O napakah in pravilih slovenskega pisanja v Ljubljanskem zvonu* (1910) in jezikoslovnimi prispevki Stanislava Škrabca v mesečniku *Cvetje z vertov sv. Frančiška* od leta 1880. Tako smo prek jezikovnih kritikov prišli do prvih jezikovnih koticčkarjev; predstavljeni pa so seveda le tisti, ki so se do vprašanja trpnika v slovenščini v svojih delih opredelili.⁷

Da je bilo vprašanje rabe trpnega načina v zgodovini slovenskega jezika pomembno, dokazuje število jezikovnih rubrik in koticčkov, ki so nanj skušali odgovoriti. Glede na ponujene rešitve jih lahko razdelimo v tri skupine: tiste, ki dajejo v slovenščini nasploh prednost tvornemu načinu izražanja, tiste, ki zavračajo trpnik le v določenem načinu rabe, in tiste, ki v nekaterih funkcijskih zvrsteh slovenskega jezika vidijo neizogibno potrebo po trpnem načinu izražanja.

V prvo skupino sodijo *Paberkovanje* Ivana Koštiála (1935), *Jezikovno rešeto* Rudolfa Kolariča (1929, 1931, 1932) in *Jezikovni pogovori* Franceta Jesenovca (1965). V drugo skupino sodijo Fran Levstik z *Napakami slovenskega pisanja* (1858), Stanislav Škrabec s *Cvetjem z vertov sv. Frančiška*, Ivan Koštiál s *Slovniškim in slovarskim brusom knjižne slovenščine* (1931), *Jezikovni koticček* v časopisu *Slovenija* (1940/41) avtorja, podpisanega ABC, France Vogrinc z *Jezikovnim koticčkom v Pravniku* (1957–60), Janez Gradišnik s *Slovenščino za Slovence* (1967) in Janko Moder v koticčku v *Nedeljskem dnevniku* (1968) in jezikovni rubriki v *Tajnici* (1994, 1997, 1998, 2000, 2001), ki zavračajo rabo trpnika z izraženim vršilcem glagolskega dejanja, ter Josip Tominšek, ki v *Antibarbarusu* (1910) sicer meni, da duhu slovenščine ustreza tvornik, a v besedilih zakonov in sodb prepozna potrebo po trpniku *s se*. Tretja skupina združuje Jožeta Toporišiča v *Jezikovnih pogovorih* (1965) in *Jezikovnih pogovorih iz Sedem dni* (2007), Toma Korošca s *Petimi minutami za boljši jezik* (1972) in *Besediloslovnimi utrinki* (1986), Janeza Gradišnika s *Slovenščino za vsakogar* (1974) in *Našim jezikom* (1986) ter Moniko Kalin Golob z *Jezikovnimi režami* (2001, 2003) in zbranimi prispevki *O dopisih* (2003).

⁷ V nadaljevanju so povzete pomembne ugotovitve, celoten seznam pregledanih jezikovnih koticčkov in rubrik pa je dostopen v doktorski disertaciji, zaradi gospodarnosti jih med viri namreč ne navajamo ponovno.

V zgodovinskem razvoju je med jezikovnimi koticčki in rubrikami, posvečenimi vprašanju rabe trpnega načina izražanja v slovenščini, opazen premik od zavračanja trpne rabe v delu ali celoti k priznavanju potrebe po njej v posameznih funkcijskih zvrsteh slovenskega jezika: že med letoma 1811 in 1934, ko je norma rabo trpnika v slovenščini v glavnem odsvetovala, so bili namreč številčnejši tisti jezikovni koticčkarji, ki so svarili le pred rabo trpnika z izraženim vršilcem dejanja ali nosilcem stanja. V sodobnosti pa je nato odpiranje glede na veljavno normo potekalo z manjšim časovnim zamikom: medtem ko negativno vrednotenje trpnika nasploh iz slovnice izginje že 1940, France Vogrinec še v *Jezikovnem koticčku*, ki je v *Pravniku* izhajal med letoma 1957 in 1960, odsvetuje rabo trpnika z izraženim vršilcem dejanja oz. nosilcem stanja, enako pa stori tudi France Jesenovec v *Jezikovnih pogovorih*, izdanih leta 1965 po radijskih oddajah, ki jih je Mirko Rupel vodil od leta 1946 dalje kar 17 let. Čeprav se določilo o izogibanju trpniku v 70. letih s Toporišičem povrne v slovnico, njuni nasledniki o strokovni funkcijski zvrsti slovenščine prepoznavajo neizogibno potrebo po trpnem načinu izražanja in nekateri med njimi zato opozarjajo tudi na razkorak z novo predpisano normo.

2.6 Raba trpnika v časopisnih besedilih

Nabor časopisnih besedil za besedilno analizo je zaradi velikega časovnega obsega sestavljalo omejeno število vzorcev v posameznem od oblikovanih obdobjih obravnave trpnika vodilnih časopisov: vanj smo vključili po tri številke vsakega letnika *Lublanskih novic* (1797: št. 1, 52, 103; 1798: 1, 39, 78; 1799: 1, 26, 52; 1800: 1, 26, 52), po tri številke *Kmetijskih in rokodelskih novic* (1843: št. 1, 13, 25) oz. *Novic gospodarskih, obertnijskih in narodskih* (1870: št. 1, 26, 52) ter po tri številke dveh letnikov *Slovenskega naroda* (1900: št. 1, 150, 299; 1930: 1, 150, 294), *Dela* (1960: št. 2, 183, 353; 1980: 2, 154, 304) in *Dnevnika* (1992: št. 1, 175, 352; 2000: 2, 179, 351). Rezultati analize so pokazali, da je bila v obdobjih obravnave trpnika v zgodovini slovenskega jezika, predstavljenih v poglavju *Trpnik v jezikoslovnih razpravah*, vselej posredovana aktualna norma.⁸

V *Lublanskih novicah* kot predstavniku najdlje trajajočega prvega obdobja v raziskavo zajetega gradiva, tj. 1584–1808, ko zavzemanja za (ne)rabo trpnika še ni najti, osrednji slovnici tega obdobja pa obravnavata trpnik z deležnikom in trpnik s *se*, je tudi v analiziranih časopisnih besedilih raba obeh oblik trpnika enakovredna, trpnik z izraženim vršilcem dejanja pa najdemo le v skupno štirih primerih. V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* oz. *Novicah gospodarskih, obertnijskih in narodskih* ter v *Slovenskem narodu* kot predstavnikih drugega obdobja naše raziskave, tj. 1811–1934, ko slovničarji trpnik večinoma negativno vrednotijo, pri čemer izrecno zavračajo predvsem trpnik z izraženim vršilcem, nekateri pa od obeh oblik dajejo prednost

⁸ Rezultati so celostno predstavljeni v doktorski disertaciji, tu navajamo le pomembne ugotovitve; prav tako je tam dostopen ločen seznam analiziranih izvodov časopisov, ki jih tu zaradi gospodarnosti med viri ne navajamo ponovno.

trpniku s *se*, se trpnik z izraženim vršilcem skorajda ne pojavlja, od obeh oblik trpnika pa prevladuje trpnik s *se*, in to skoraj v razmerju tri proti ena.

V naslednjih dveh, časovno prepletajočih se obdobjih, tj. 1940–1984 in 1967–2000, ko trpnika večina slovnikačarjev, z (delno) izjemo Toporišiča, ne zavrača, temveč v določenih zvezah odsvetuje le trpnik s *se*, v pregledanih številkah *Dela* in *Dnevnika* glede na prejšnje obdobje bistveno upade raba trpnika s *se* (razmerje trpnik s *se* proti trpnik z deležnikom v *Delu* 1960 in 1980 je 12 proti ena, v *Dnevniku* 1992 in 2000 pa 2,5 proti ena pač skladno z normo, ki v zgodnejšem od obdobji bolj odsvetuje rabo te oblike trpnika), primerov trpnika z izraženim vršilcem pa sploh ni najti.

3 Sklep

Slovenska slovnikačarska tradicija zavračanja trpnika se je pričela z Vodnikovim in Šmigočevim opozorilom, da je raba trpnika v slovenščini redka, stopnjevala pa z Metelkovo, Janežičevo in prvo Breznikovo slovnico, ki so svetovale, naj se trpnik, če pri tem ne trpi pomen, pretvarja v tvornik. Zavračanje trpnika je prekinjeno z zadnjo Breznikovo slovnico in nato slovniciami treh avtorjev; osredotoča se le na trpno izražanje s *se*, ki se odsvetuje kot neslovensko. Toporišič (2000: 503) v sodobni slovenski slovnici slednje sicer zavrača kot »pretirano puristično stališče«, hkrati pa s pripombo, da trpnika tudi v strokovnih, poljudnih in znanstvenih besedilih ni dobro preveč uporabljati (prav tam: 359), vsaj delno nadaljuje nekoč že prekinjeno slovensko slovnikačarsko tradicijo ogibanja trpniku. Analiza slovnice, pravopisov in jezikoslovnih razprav kot zgodovinskih virov je pri vprašanju trpnika nakazala štiri obdobja obravnave v zgodovini slovenskega jezika, pregled učbenikov in jezikovnih kotičkov ter analiza časopisnih besedil pa sta pokazala, da je bila – z izjemo izpostavljenega Toporišičevega navodila o ogibanju trpniku – posredovana predpisana norma in je šla raba v korak z njo.

Viri

Alasia da Sommaripa, Gregorij, 1979, 1607: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila*. Ljubljana, Devin-Nabrežina, Trst: Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska.

Bajec, Anton, in Kolarič, Rudolf, idr., 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bajec, Anton, in Kolarič, Rudolf, idr., 1973: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bohorič, Adam, 1987, 1584: *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Obzorja.

Breznik, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Breznik, Anton, 1921: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Druga, predelana izdaja. Prevalje: Družba sv. Mohorja.

- Breznik, Anton, 1924: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Tretja izdaja. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- Breznik, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Četrta, pomnožena izdaja. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Breznik, Anton, in Bajec, Anton, idr., 1940: *Slovenska slovnica: za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*. Ljubljana: Slavistično društvo.
- Breznik, Anton, 1941: *Slovenska slovnica: za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*. Ljubljana: Slavistično društvo.
- Dajanko, Peter, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Gradec: Johann Andreas Kienreich.
- Gutsmann, Oswald, 1777: *Windische Sprachlehre*. Celovec: Ignaz Aloys Kleinmayer.
- Janežič, Anton, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec: Eduard Liegel.
- Jesenšek, Marko, 2008: Raba trpnika v Trubarjevem prevodu Matevževega evangelija. Bjelčević, Aleksander (ur.): *Reformacija na Slovenskem*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 20–21.
- Kopitar, Jernej, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: Wilhelm Heinrich Korn.
- Kopitar, Jernej, 1973, 1808–1809: Uvod v Slovnico slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Kos, Janko (ur.): *Jernej Kopitar, Matija Čop: izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 7–40.
- Levstik, Fran, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Ljubljana: Verlag von Johann Giontini.
- Malavašič, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana: Janez Giontini, Jožef Blaznik.
- Megiser, Hieronymus, 1967, 1592: *Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Bearbeitet von Annelies Läg Reid. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Metelko, Franc, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen: nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Ljubljana: Leopold Eger.
- Miklošič, Franc, 1868: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Vierter Band. Syntax*. Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- Murko, Anton Johann, 1832: *Theoretisch-praktische slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten*. Gradec: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung; Johann Lorenz Greiner.
- Murko, Anton Johann, 1843: *Theoretisch-praktische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande*. Zweite, umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage. Gradec: Verlag der Fr.'en Buchhandlung.
- Muršec, Jožef, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec: Lajkmanovi nasledniki.
- Navratil, Ivan, 1850: *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache*. Ljubljana: Josef Blasnik.
- Navratil, Ivan, 1856: *Beitrag zum Studium des slavischen Zeitwortes aller Dialekte*. Dunaj: Mechitharisten-Congreg.-Buchdruckerei.

- Orožen, Martina, 1971: Oblike z deležnikom na n/t in s se v tekstih 18. (in 19.) stoletja. *Slavistična revija* 19/3. 273–292.
- Pohlin, Marko, 2003: *Kraynska grammatika; Bibliotheka Carnioliae*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pohlin, Marko, 1783: *Kraynska grammatika. Zweyte verbesserte Auflage*. Ljubljana: Joh. Friedr. Eger.
- Potočnik, Blaž, 1849: *Grammatik der Slowenischen Sprache*. Ljubljana: Joseph Blasnik.
- Potočnik, Blaž, 1858: *Grammatik der Slowenischen Sprache. 2., verbesserte Auflage*. Ljubljana: Joseph Blasnik.
- Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS, 1947.
- Šmigoc, Johann Leopold, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*. Gradec: Aloys Tusch.
- Toporišič, Jože, 1967: Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo* 12/4. 117–127.
- Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Vodnik, Valentin, 2011, 1799: *Kuharske bukve: faksimile s prevodom v sodobno slovenščino in barvno prilogo*. Celje: Društvo Mohorjeva družba.
- Vodnik, Valentin, 1811: *Pismenost ali Gramatika sa Perve Shore*. Ljubljana: natisnil Leopold Eger.
- Zagajšek, Mihael, 1791: *Slovenska grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre*. Celje: mit Fr. Jos. Jenko'schen Schriften.
- Žagar, France, 1984: Tvornik in trpnik. *Jezik in slovstvo* 29/4. 135–139.

Literatura

- Kalin Golob, Monika, 1996: *Jezikovni kultura in jezikovni koticiki*. Ljubljana: Jutro.
- Kalin Golob, Monika, 2003: *Jezikovne reže 2*. Ljubljana: GV Revije.
- Ramovš, Fran, 1971, 1920: Zgodovina slovenske slovnice. Logar, Tine, in Rigler, Jakob (ur.): *Fran Ramovš: Zbrano delo: prva knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 213–250.
- Šek Mertük, Polonca, 2008: *Raba trpnika v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja: doktorska disertacija*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Urbančič, Boris, 1987: *O jezikovni kulturi*. Tretja, predelana in razširjena izdaja. Ljubljana: Delavska enotnost.